

Degryse, K., *De Antwerpse fortuinen. Kapitaalsaccumulatie, -investering en -rendement te Antwerpen in de 18de eeuw* (Bijdragen tot de geschiedenis, LXXXVIII (2005) i-iv; Antwerpen: Universiteit Antwerpen, Centrum voor stadsgeschiedenis, Genootschap voor Antwerpse geschiedenis: 2005, cd-rom + 393 blz., €21,-).

In tegenstelling tot Nederland blijven doctorale proefschriften in België soms lange tijd 'onuitgegeven'. Wordt de promotie van een Nederlands proefschrift gebruikelijk opgevolgd door een publicatie, dan leidden Belgische doctoraten vaker wel dan niet een schaduwbestaan voor de geïnteresseerde lezer. Een betreurenswaardige traditie, zeker als het werkstukken betreft zoals dat van Karel Degryse. Het hier besproken boek is inderdaad een oorspronkelijk doctoraal proefschrift dat in 1985 met 'grootste onderscheiding' werd verdedigd aan de Rijksuniversiteit Gent. De verdiensten van deze studie werden al in 1986 bekroond met de driejaarlijkse Etienne Sabbeprijs, en in 1990 ontving de auteur de jaarlijkse prijs van de stad Gent voor een wetenschappelijke studie. Onbegrijpelijk genoeg bleef evenwel het kroonwerk van Degryse een goed bewaard 'geheim' van enkele ingewijde Belgische historici, die hun schaarse, onuitgegeven exemplaar maar met moeite lieten circuleren. Twee gebeurtenissen brachten daar recentelijk verandering in. Op 20 augustus 2004 overleed Karel Degryse onverwachts en veel te vroeg, en met de langverwachte uitgave van zijn proefschrift valt ook het doek over het in 1902 gestichte *Bijdragen tot de Geschiedenis*. De redactie van dit tijdschrift en het Genootschap voor Antwerpse Geschiedenis achtten het passend met dit laatste, extra-dikke nummer een postuum eerbetoon te brengen aan de sterk gewaardeerde, maar betreurde Karel Degryse. Alleen al om het feit dat *De Antwerpse fortuinen* nu eindelijk een breder publiek kan bereiken, verdienen de initiatiefnemers achter de publicatie van dit boek alle lof.

De uitgave zelf werd uiterst sober gehouden, in lijn met de esthetische en vormelijke tradities van de *Bijdragen tot de Geschiedenis*. Enkel een smaakvolle wikkel met titel en auteursopgave, het logo van de Universiteit Antwerpen en een afbeelding in kleur, verraadt het bijzondere karakter van dit tijdschrift-nummer. In een kort 'Woord vooraf', geschreven door Gustaaf Asaert, Bruno Blondé, Bert De Munck en Ivan Derycke, krijgt de lezer een goed overzicht van de wetenschappelijke carrière van Degryse. Een zo goed als exhaustief overzicht van de voornaamste publicaties van de auteur maakt deze kleine bespreking essentieel. Want in weerwil van zijn ongepubliceerd doctoraat was Karel Degryse natuurlijk nooit gestopt met het schrijven van talloze artikelen in boeken en tijdschriften. Vermoedelijk schaaftde hij al die jaren ook aan een bewerkte versie van zijn proefschrift. Een dergelijk geannoteerd auteurs-exemplaar hebben de uitgevers niet gevonden. De redactie van de *Bijdragen tot de Geschiedenis* koos er dan ook wijselijk voor het proefschrift in zijn originele vorm integraal te publiceren. In de praktijk kwam dit neer op een digitale omzetting van de oorspronkelijk getypte volumes. Wel werd de lay-out, de bladspiegel, het lettertype en de spellingswijze aangepast aan de huidige tijd.

Dat deze omzetting niet altijd even vlekkeloos gebeurde, moet worden aangestipt. Enkele schrijf- en tikfouten zijn in deze uitgave blijven staan en er wordt wel eens geknoeid met de lettertypes in de voetnoten. Echter erger is de vaststelling dat na vergelijking met het origineel bijna een volledige pagina is verdwenen uit de bibliografie (de archiefverwijzingen naar het Algemeen Rijksarchief Brussel zijn weggevallen). Hopelijk brengt een tweede druk of een aparte pagina 'addenda en corrigenda' hier in de toekomst verbetering in. Die digitale 'make-over' brengt evenwel ook een opmerkelijke verrijking ten opzichte van het origineel. Zo zijn de onschatbaar interessante 'Bijlagen' bij dit proefschrift samengebracht op een handig hanteerbare CD-rom. Vooral de uitgave van de belangrijke 'Bijlagen Ia en Ib' in html-formaat vormen een prachtig zoekinstrument. Voortaan kan elke lezer allerlei gegevens in een handomdraai opsporen. De andere bijlagen werden spijtig genoeg eenvoudig fotografisch weergegeven in het meer klassieke pdf-formaat.

Inhoudelijk gezien blijft de uitgave van *De Antwerpse fortuinen* hoe dan ook een belangwekkende gebeurtenis en dit in weerwil van het feit dat het boek in feite al meer dan twintig jaar oud is. Maar precies de keuze van Degryse om zijn studie niet in te bedden in 'grote debatten' of modieuze theoretische concepten, maakt dat dit proefschrift zijn vitaliteit en relevantie heeft behouden. De kracht van deze studie schuilt dan ook in de enorme empirische onderbouw en analytische grondigheid waarmee de auteur is te werk gegaan. In een doorgedreven onderzoek van bijna tien jaar wist Degryse een echte dissectie van de achttiende-eeuwse financiële elite van Antwerpen te bereiken. Daarvoor baseerde hij zich op een uitgebreid prosopografisch onderzoek van circa tachtig Antwerpse, gefortuneerde families. Hij wilde daarbij een antwoord geven op de vragen: 1) wie waren de rijken, hoe talrijk en hoe rijk waren ze? 2) waar kwam hun rijkdom vandaan? 3) hoe waren de fortuinen tijdens de achttiende eeuw samengesteld en wat was het rendement ervan? Ter beantwoording van die vragen heeft de auteur zijn studie uitgewerkt in twee gelijke delen. Hoewel het verhaal soms wat stremt onder de archivalische overdaad en inzichtelijke nuancerings, is zijn betoog altijd helder, en zijn de conclusies zonder meer belangrijk. Uit het eerste deel blijkt dat de Antwerpse vermogende families hoofdzakelijk hun rijkdom vonden in de internationale handelssuccessen van de zeventiende eeuw. De achttiende eeuw was in deze een veel moeilijkere periode om fortuin te maken. Families die hier toch in slaagden deden dit niet via de handel, wel via industriële ondernemingen en financiële beleggingen. Het zogenaamde 'verraad van de burgerij', waarbij handelaars gingen rentenieren en in de adel opgenomen werden, was een logisch gevolg van de moeilijke Antwerpse conjunctuur in de achttiende eeuw. Vele gefortuneerde families bleven trouwens economisch actief in zeer diverse sectoren. Zowel in levensstijl als in mentaliteit vertoonden deze edellieden meer overeenkomsten met Hollandse en Antwerpse kooplieden, dan met de *joie de vivre* van de Brusselse adel. Uit het tweede deel volgt dan ook dat de achttiende-eeuwse vermogens slechts een beperkt rendement kenden. Die geringe kapitaalgroei had op sociaal vlak een zeer restrictieve huwelijks-politiek tot gevolg, wat op lange termijn uiteindelijk het uitsterven van heel wat welgestelde, achttiende-eeuwse families in de hand werkte.

Met dit proefschrift heeft Degryse zonder meer een indrukwekkend boek afgeleverd dat de tand des tijds heeft doorstaan. De auteur brengt belangrijke gegevens aan voor de bredere financiële, conjuncturele, genealogische en sociale geschiedenis. Het goede aan deze uitgave is dat historici van al deze domeinen nu daadwerkelijk de kans krijgen deze schat aan gegevens te integreren in hun lopend onderzoek. Op die manier zal Karel Degryse ook na zijn overlijden ongetwijfeld fundamenteel bijdragen tot de verdere voortgang van het historisch onderzoek, in België én daarbuiten. Spijtig dat hij deze triomf niet zelf heeft mogen meemaken.

Ilja Van Damme

Vliet, R. van, *Elie Luzac (1721-1796). Boekverkoper van de Verlichting* (Nijmegen: Vantilt, 2005, 698 blz., €39,90, ISBN 90 77503 37 4).

Elie Luzac blijft boeien. Deze levendige publicist ontbrak het evident aan de originaliteit van een Hume, een Diderot of een Kant, maar in het intellectueel tamelijk vlakke landschap van de Nederlandse achttiende eeuw (een constatering die ondanks decennia van herwaardering voor dit tijdvak onverminderd van toepassing blijft) behoorde hij zonder twijfel tot de beste geesten. Luzac, afkomstig uit een geslacht van Franse Hugonoten, ontplooid tijdens zijn naar achttiende-eeuwse maatstaven lange leven tal van activiteiten, maar hij was toch vooral, zoals zijn leerling H.C. Cras in een biografische schets opmerkte, ‘geschapen voor wetenschappen en letterarbeid.’ Gedreven door een schijnbaar onverzadigbare belangstelling, vulde hij met zijn energieke en vlotte pen duizenden bladzijden. Hij was, zoals E.H. Kossmann in zijn aan Luzac gewijde oratie van 1966 opmerkte, ‘een van die auteurs die sneller schrijven dan God lezen kan.’ Luzac schreef probleemloos over de meest uiteenlopende onderwerpen, maar filosofie, politieke theorie, natuurrecht, politieke economie en politiek waren zijn meest geliefde terreinen. Hij becommentarieerde tal van grote denkers van de Europese Verlichting, van Montesquieu tot Rousseau en van Leibniz tot Wolff. In zijn belangrijkste werken deed hij zich kennen als een aanhanger van een rationalistische, gematigde, tolerante en politiek behoudende Verlichting. Dat is een van de redenen waarom hij zo interessant is, want in het klassieke beeld van de Verlichting werd deze culturele beweging veelal opgevat als de wegbereider van de politieke revoluties van de late achttiende eeuw. Het geval Luzac laat echter duidelijk zien dat een dergelijke interpretatie geen stand kan houden, want bij hem gingen Verlichting en sociaal-politiek conservatisme hand in hand. Hij representeerde daarmee een gedachtegoed dat is aangeduid met termen als ‘verlicht conservatisme’ en ‘conservatieve Verlichting’. Men zou kunnen zeggen dat Luzac het grootste deel van zijn publicitaire inspanningen heeft besteed aan het verdedigen van zijn verlichtingsvariant tegen wat hij beschouwde als gevaarlijke vormen van irrationaliteit en nieuwlichterij. In het toenemende sensualisme van de hoge Franse Verlichting kon hij niet meer zien dan een misplaatste aanval op de zegenrijke capaciteiten van de menselijke rede. De revolutionaire politieke bewegingen van de late achttiende eeuw, waarin de Republiek een prominente rol speelde, kon hij slechts duiden als een onverantwoorde, regressieve en uiterst verontrustende ondermijning van de in zijn ogen humane en redelijke orde van het late *ancien régime*. De laatste vijftien jaar van zijn leven, dat in 1796 kort na de definitieve ineenstorting van de oude orde in de Republiek zou eindigen, stonden dan ook grotendeels in het teken van het bestrijden van het revolutionaire gevaar in al zijn gevarieerde verschijningsvormen.

Zijn deze contouren van Luzacs denkwereld zo langzamerhand vrij grondig door historici onderzocht en geanalyseerd, veel minder geldt dat voor zijn activiteiten als drukker, uitgever en boekverkoper. Dat is, zoals Rietje van Vliet